

f 17,60 opbracht.³⁰ De opheffing van de tot vijf leden gekrompen afdeling van de VCJB op 17 juni 1940 vond geruisloos plaats. In februari hadden de leden nog het kerkelijk verzet besproken van de Duitse predikant Martin Niemöller tegen Hitler. De VCJB zou node gemist worden, in een streek waar een jaar eerder bijna 12% van de kiesgerechtigden op de NSB had gestemd.³¹ Ten Bruggenkate constateerde een ‘bange twijfel’ bij zichzelf: ‘Heeft het nog wel zin, zich nu te beijveren voor de geestelijke dingen?’³² In november stuurden de notabelen een brandbrief naar de lidmaten. Tenzij de bijdragen verhoogd werden, dreigde een faillissement.³³ Blijkbaar werd een acute crisis afgewend, want de oproep werd niet herhaald. De Groninger universiteit organiseerde in juli 1940 een academische zomercursus in het klooster, met 172 deelnemers. Organiserende hoogleraar was de chemicus Hilmar Backer, aan wie nadrukkelijk te verstaan was gegeven dat politiek onbesproken diende te blijven. De studenten versleepten de piano van het tegenover liggende hotel *Boschhuis* naar het klooster, waar het instrument bespeeld werd door de hoogleraren Leo Polak (wijsbegeerte) en Maarten Vrij (strafrecht).

Iedereen die een overheidsfunctie uitoefende of werkzaam was in het onderwijs kreeg in oktober 1940 via het Nederlandse bestuursapparaat de formulieren van de ‘ariërverklaring’ toegezonden. Daarin moesten namen van ouders en grootouders opgegeven worden, maar ook antwoord gegeven op de vraag of men al dan niet joods was. De registratie maakte daarmee een onderscheid tussen joods en ‘arisch’ dat geheel vreemd was aan de Nederlandse wet. Het overgrote deel van de aangeschreven Nederlanders tekende. In Ter Apel gebeurde dat door minstens één lid van de kerkenraad van de Kloosterkerk.³⁴ Toch klonk er protest.³⁵ De algemene synode van de Nederlandse Hervormde Kerk stuurde samen met vijf andere kerkgenootschappen (Gereformeerde Kerken, Christelijke Gereformeerde Kerk, Gereformeerde Kerken in Hersteld Verband, Remonstrantse Broederschap en Algemene Doopsgezinde Sociëteit) een brief naar *Reichskommissar* Arthur Seyss-Inquart waarin ‘ernstige bedenkingen’ tegen het maken van een rassenonderscheid ingebracht werden.³⁶ Op dat moment was al bekend dat benoeming en bevordering van joden verboden waren. De hervormde theoloog J. Koopmans, bijbelstudiesecretaris van de Nederlandse Christen Studentenbeweging, schreef naar aanleiding van de ‘ariërverklaring’ de illegale brochure *Bijna te laat!* Volgens Koopmans mocht niemand zich aan geruststellende illusies overgeven:

Wanneer als één man allen die het formulier moesten ondertekenen, de ondertekening hadden geweigerd, was het de

³⁰ Aldus de latere afrekening door ds. Ph. Jac. Greeven (comité Eereschuld en Dankbaarheid), Vriescheloo 4-3-1942. In: AHWK.

³¹ Albert Buursma, ‘Oorlogstijd’, in: P. Brood e.a. (red.), Tweehonderdvijftig jaar Stadskanaal, Bedum 2009, 279.

³² AHWK, kerkenraadsnotulen 18-9-1940.

³³ Open brief aan notabelen en kerkvoogden aan de leden der hervormde gemeente Ter Apel, november 1940, in: AHWK.

³⁴ De ingevulde papieren belandden via het gemeentehuis van Vlagtwedde (Sellingen) tenslotte bij het Centraal Bureau voor Genealogie in ‘s-Gravenhage (CBG), vanwege de informatie over ouders en grootouders. Cf. CBG doss. nr. L038721.

³⁵ In de stad Groningen gebeurde dat door de vrijzinnig-hervormde predikant M.A. Beek, tevens privaattoecent laat-joodse letterkunde. Cf. J.H. Hamoen, *Het schip der zotten. Een studie naar leven en werk van ds. August Henkels (1906-1975)*, Vught 2010, 48.

³⁶ L. de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* IV-2, ‘s-Gravenhage 1972, 720.